

Е.И. Исбаева¹

*¹т.ғ.к. доцент Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті
Ақтөбе қ., Қазақстан*

АЛАШ ҚАЙРАТКЕРЛЕРІНІҢ ҚОҒАМДЫҚ САЯСИ КӨЗҚАРАСТАРЫНДАҒЫ ЖЕР МӘСЕЛЕСІ

Аңдатпа

Отандық тарих ғылымында Қазақстандағы жер мәселесіне арналған бірыңғай ғылыми зерттеулер жоқтың қасы. Біз қарастырып отырған мәселені аграрлық, экономикалық-шаруашылықтық, т.б. мәселелерге қатысты жазылған еңбектерден кездестіруге болады. Дегенмен, олардың дені кеңестік кезеңде дайындалғаны белгілі. Сол себепті де көп жағдайда тарихи еңбектерді талдауда, саралауда және бағалауда біржақтылық кездесіп жататындығы да заңды. Дәстүрлі басқару жүйесінің жойылуы, қазақ жерінің мемлекеттік меншік есебінде жариялануы, соған байланысты сырттан келімсектердің ағылуы, оларға миллиондаған десятина жердің кесілуі, оның негізі сулы, нулы, шұрайлы да шүйгін алқаптардың болғандығы, ал қазақтардың өздері сортаң, тастақты аймақтарға ығыстырылғаны, міне осы жағдайлар тұрмыс-тіршілігі жерге байлаулы. Сондықтан да Алаш қайраткерлерінің қоғамдық саяси көзқарастарындағы жер мәселесі төңірегіндегілердегі көккесті сұрақтар осы мақалада баяндалған.

Кілт сөздер: жер мәселесі, қазақ, қоғамдық саяси ой, саясат, ұлт, мемлекет.

E.I. Isibaeva¹

*¹Candidate of historical sciences, Aktobe regional state University named after Zhubanov
Kazakhstan, Aktobe*

LAND ISSUES IN THE SOCIAL AND POLITICAL VIEWS OF ALASH'S ACTORS

Abstract

In the Russian historical science, there is practically no research on the unified scientific and land issues. We can find the issue under consideration in works related to agricultural, economic, and other issues. However, as you know, most of them were prepared during the Soviet period. Therefore, in most cases, there is one-sidedness in the analysis, analysis and evaluation of historical works. Due to the disappearance of the traditional management system, the proclamation of the Kazakh land at the expense of state property, in this regard, the influx of external tributaries, the cutting off of millions of acres of land, its basis became water, steering, deer, and deer, and the Kazakhs themselves were displaced to the saline, vast regions, and these conditions of life are tied to the Land. This article describes the current issues of the history of the Earth in the socio-political views of Alash figures.

Keywords: Land problems, Kazakh, Socio-political thought, politics, nation, state.

Исбаева Е.И.¹

*¹к.и.н. доцент Актюбинский региональный государственный университет имени К.Жубанова
г. Ақтөбе, Казахстан*

ЗЕМЕЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ В СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИХ ВЗГЛЯДАХ ДЕЯТЕЛЕЙ АЛАША

Аннотация

В отечественной исторической науке практически нет отдельных научных исследований, посвященных земельным вопросам в Казахстане. Рассматриваемая нами проблема в той или иной степени затрагивалась в работах, в которых освещались аграрные, экономические, хозяйственные вопросы. Однако известно, что большинство из них были написаны в советское время. Поэтому очевидно, что в большинстве случаев существует односторонность в анализе и оценке исторических работ. Отмена традиционной системы правления, объявление казахской земли государственной собственностью, приток переселенцев, отведение им миллионов десятин земель, основу которых составляли заливные луга и угодья, плодородные земли привели к тому, что сами казахи были перемещены в солонцы, скалистые районы. Поэтому в данной статье рассматриваются наиболее актуальные вопросы общественно-политических взглядов деятелей партии Алаша на земельный вопрос.

Ключевые слова: земельные проблемы, казах, общественно-политическая мысль, политика, нация, государство.

XX ғасыр басындағы Қазақстандағы қоғамдық саяси жағдай патша өкіметінің озбыр саясатының негізінде шиеленістерге толы еді. Кеңес үкіметі ұлттық аймақтарда, оның ішінде Қазақстанда патшалық кезеңнен қалған жер мәселесіндегі қайшылықтарды шешуді қолға алғаны жасырын емес[1,5]. Осы кезеңде өмір сүрген қазақ зиялылары А. Бөкейхан, М. Дулатұлы, А.Байтұрсынұлы қазақ халқының бостандығы, жер мәселесі жолында аянбай күресті. Олар ұлттық мүддені басты өзекті мәселе етіп алға қойды. Ал ұлттың негізгі мүддесі негізгі сұрағы ол –жер. Жер мәселесіне XX ғасыр басындағы интеллигенциялардың арасында қалыптасқан екі жақты пікірді талдай келе, М.Қойгелдиев «Жер мәселесінде олар 15 десятинадан жер алып жаппай отырықшы тұрмысқа өтуді пәрменді отарлау жағдайында қазақ халқын экономикалық құлдырауға соқтыратын қауіпті шара есебінде бағалады[2,1]. Отарлық тәуелділік пен орта ғасырлық мешеулік құрасуындағы қазақ қоғамы жағдайында соңғы ағымның ұстанған айқындамасы қазақ қоғамының жалпыұлттық мүддесіне сай, сондықтан да оның прогресс жолымен дамуына қызмет етеін бағыт еді» деп тұжырым жасап Ә. Бөкейхан, А. Байтұрсынұлы бастаған топтың ұстанған көзқарастарының қазақ халқының ұлттық мүддесіне сай келетіндігін көрсетеді. Біздің тоқталмақ болып отырған мәселе де осы «Алаш» партиясының бағдарламасындағы соңғы пунктті арналған «Жер мәселесі». Бағдарлама жерге қатысты мынадай мәселелерді шешуді көздейді: «Учредительное собрание негізі закон жасағанда жер сыбағасы алдымен жергілікті жұртқа берілсін деуі; қазақ жер сыбағасын отырған жерлерден алып орналасқанша, қазақ жеріне ауған мұжық келмеуі; бұрын алынған жерлердің мұжық отырмаған жерлерін қазаққа қайтуы; қазаққа тиетін жер сыбағасын жергілікті комитеттер кесуі; сыбаға өлшеу – норма жердің топырағы мен шаруашылық түріне қарай жасалу; сыбағадан артылған жер земство қолында болу; артық тұрған жерден ел өскенде ауық-ауық сыбаға кесіліп берілу; Түркістанда жер мен бірге су сыбағасы да кесілу; жерді қазақ үй басына иеленбей ауыл-аймақ,туысқан табына меншіктеп алу; өзара әділдік жолымен пайдалану; Жер законінде жер сату деген болмау, һәр кім өзі пайдалану. Пайдасынан артық жер сатылмай, земствоға алыну.Жердің кені, астығы, байлығы қазынанықы болып, билігі земство қолында болу. Аса зор ағаш, зор өзендер мемлекеттікі болып, аз ағаш һәм көл байлықтары земство мүлкіне саналу» керектігі анық-айқын көрсетілген . Қай ұлттың болмасын егемендігін таңбалап тұратын ұлттық құндылықтары болатыны сөзсіз. Сол құндылықтардың ішіндегі еншілесі ортақ болмайтын байлықтың зоры-жер. «Елдіктің кепілі – Жер. Ол – тәуелсіз мемлекеттің және сол ұлттың Басқұжаты. Ары.Намысы.Бары.Байлығы. Бөлінбейтін еншісі. Сол үшін басын өлімге тігеді» Ал, «Ұлттың жоғын ұйықтап жүріп емес, ояу жүріп іздеу керек» дегеннен таймаған Ә.Бөкейхан бастаған Алаш қайраткерлерінің бұл жолда еткен еңбегі ұшан-теңіз. «Әр ұрпақ өзіне артылған жүкті жетер жеріне апарып тастағаны дұрыс, әйтпегенде, болашақ ұрпағымызға аса көп жүк қалдырып кетеміз. Кейінгі ұрпақ не алғыс, не қарғыс беретін алдымызда зор шарттар бар», - деп өз иықтарына артылған міндеттерді терең түсінген Алаш қайраткерлері өз кезегінде ісімен, сөзімен жер мәселесіне белсене ат салысты. Жерсіз ұлттық мүдде құндылықтары қалыптаспайды, қалыптасқан да емес. Қазақтың барлық мәселелері, әлеуметтік мәселелерді шешудегі қасиеттері ел мен жер тағдыры төңірегінде өрбіген. Себебі ұлттың барлық өмірі, байлығы, тарихы, дәстүр тәжірибелері, ұрпақ болашағы, тәуелсіздік жерді қорғаудан шығып, оны қорғауға бағытталады және мемлекетінің мүддесін қорғау ұрпаққа қашанда міндеттеледі. Қазақ сол себептен жерді анаға теңеген, ата бабаларының өмір сүрген, тарихи таңбасын қалдырған мекен деп түсінген және бұл ұғым ұлттың бір тұтас санасына айналды. Қазақ дүниетанымындағы «Жер ана», «Ата мекен» түсінігінен ата - бабамыздың туған өлке топырағына деген жақындығын, арқа сүйеген болмысын

танымыз. Қазақтың өзіне, болашаққа деген сенімі жерге деген сезімінен туындаған. Ұлттың тұтастығын сақтаған, нығайтып отырған жер, жермен кіндіктес қазақтың тұрмысы, ата-кәсібі. Сондықтанда қазақ ұғымында жер жаратылыс иесінің ерекше жаратқан дүниесі, ол ұлттың дүниесі, ортақ меншігі, негізгі байлығы. Бұл ұғым көне дәуірдегі сақтардың, оның бергі жағындағы түркілердің де дүниетанымында орын алған. Отаршылдық заманның саясаты қазақтың болмысына үш мың жыл бойы қалыптасқан дағдыдан жаңылдырмақ болып, отырықшылық қалыпқа көшуге үгіт жүргізіп, артық жерлерді өз меншігі етуді көздеген жымсық саясатқа Алаш арыстары ашық айқаста жан аямай араша түсті. XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басындағы қазақ зиялыларының, қоғам және мемлекет қайраткерлері қатарындағы аса ерекше тұлға – Әлихан Нұрмұхамедұлы Бөкейхан. Оның есімі ұзақ жылдар бойы сирек аталып, «буржуазиялық ұлтшылдықтың» синонимі ретінде қаралып келсе, кейінгі ұрпаққа қалдырған орасан мол аманат-мұрасы бір кісінің ғұмырындай уақыт шаң басып жатты. Көрнекті қоғам қайраткері –Ресейдің жергілікті және қалалық қоғам қайраткерлері съезінің депутаты, IV Мемлекеттік думасы мұсылман фракциясының Бюро мүшесі, Санкт-Петербург Масоны, қазақтың XX ғасыр басындағы ұлт-азаттық қозғалысының негізін салушы әрі көсемі, халқымыздың тұңғыш саяси алаш партиясының ұйымдастырушысы және ұлттық Алашорда автономиялы үкіметінің төрағасы; ғұлама-ғалым – ормантанушы, экономист, тарихшы, этнограф, әдебиеттанушы, аудармашы әрі дарынды публицист – міне, ардақты азаматынымыздың халқы үшін соңғы демі біткенше атқарып өткен сан қилы қызметінің бұл болар-болмас көрінісі ғана. Әлихан Бөкейхан халқының өзіндік ерекшеліктері мен қасиеттері мол мәдениетін, тұрмыс-салтын, әдет-ғұрпын, сенім-нанымын, өнерін зерттеп, жазып айтарлықтай мұра қалдырған. Ә. Бөкейханов 1917 жылғы көктемде Торғай облысында болған жер дауларына жиі араласып, қазақтарға басу айтып, тек заңдық негізде ғана әрекет жасауды қатаң түрде талап етеді. Оның мұндай айқындамасын Илек болысы № 2 ауылы қазақтары 1917 жылы 13 мамырда облыстық управа төрағасы Ткаченко мен оның орынбасары Қадырбаевтың қатысуымен қабылданған шешімге келіспейтіндітерін білдіреді. Даудың тіптен өзара қақтығысқа апаруынан қауіптенген Ә.Бөкейханов № 2 ауыл қазақтарына: «...Орыс пен қазақ жерлері арасына соқамен жыртылып шеп тартылатын болады, одан ары қазақтар малдарын жіберіп, пішен орып, егін екпейтін болсын. Орыстармен ұрыспай, жарасымды өмір сүруді өтінемін. Өйтпеген жағдайда қазақтар жазаланатын болады» деп жазды. Ал қазақтарға көрші орыс селосының Азаматтық Комитетіне жазған қатынас хатында: «...В настоящее переходное время в интересах государства и закрепления завоеванных свобод необходимо, чтобы все граждане России без различия партии, национальности и вероисповедения, жили между собою в ладу, помогая по силе возможности друг другу. Поэтому прошу граждан участка № 434 принять свои меры, чтобы не было никаких столкновений и недоразумений на земской основе...» деп, оларды да өзара жарасымдылыққа шақырды [3,37]. Шілде айынан бастап Ә.Бөкейхановтың жер және басқа қоғамдық мәселелерге байланысты көзқарасы принциптік өзгерістерге ұшырайды. Оған себепші болған, біріншіден, Уақытша үкіметтің жалпы империя көлеміндегі саяси процестерді игеру қабілетінің күн өткен сайын төмендеуі болса, екіншіден, өз құрамына енген кадеттер партиясы мен мақсат-мүддесі айқындала түскен ұлт-азаттық қозғалыстың негізгі принциптік мәселелерде өзара жітінің алшақтай түсуі еді. Егер империя көлемінде мемлекеттік тәртіптің анархиялық көріністерге орын бере бастауы ұлттық мемлекеттік дербестік туралы мәселені неғұрлым батылырақ қоюға итермелесе, ұлттық бостандық үшін күрес қарқынының өсуі көптеген мәселелерді, соның ішінде, ең алдымен, жер туралы мәселені ашық-анық, ұлттық мүдде тұрғысынан дербес көтеруді талап етті, бұдан былайғы оқиғалар ағымы ресейлік саяси ұйымының жетегінде жүруді көтермеді. Ә.Бөкейхановтың бұл кезеңдегі жер мәселесіне байланысты көзқарасы, белгілі дәрежеде, шілдедегі бірінші жалпықазақ съезінің шешімдерінде, сондай-ақ одан кейінгі уақыттағы жазған материалдарында, әсіресе «Жалпы Сібір съезі» атты мақаласында айқын көрінді. Шілдедегі жалпықазақ съезінде ол кадет партиясы құрамынан шығуының басты себебі есебінде жер мәселесін келтіріп «Кадет» партиясы жер адамға меншікті болып берілсе де жөг дейді. Біздің қазақ жерді меншікті қылып алса, башқұртша көрші мұжыққа сатып, біраз жылда сыпырылып жалаңаш шыға келеді" деп түсіндіріп, қазақтарда мүліктенген жердің болмауын, жердің ауылға, болысқа берілуін жақтады. 1917 жылдың күзіне қарай Ә.Бөкейхановтың қазақ елінің болашақ мемлекеттік құрылымы туралы көзқарасы да белгілі бір жүйеге түсіп қалғанын байқаймыз. Ол өзінің бұл мәселеге қатысты көзқарасын Сібір съезінен қайтар жолда Семейдегі қазақ жұртшылығымен болған кездесуде сөйлеген сөзінде баяндайды. Оның қысқа мазмұны мынаған саяды: 1) Ресей көп ұлтты, үлкен мемлекет. Оның құрамында, әрбір халықтың төл даму жолынан, күнделікті тіршілігінен туындап жатқан өз ерекшеліктері бар. Ал «осындай тілі,

жаратылысы, жаны бір-бірінен бөлек халықтарды бір топ кісі қандай ақылды болса да, бәрінің керегін біліп, бәріне лайықты заң жасап, бір орталықтан басқара алмайды. Лайықты заңды өздеріне өзери ғана жасай алуға мүмкін». Жалпыға бірдей қолайлы заң шығаратын орын – Құрылтай жиналысы. 2) Құрылтай жиналысына қазақ елінен сайланған депутаттар Ресей мемлекетінің автономиялар (өз билігі өзінде) одағы болуын қолдағаны жөн Ал «автономия үш түрлі: 1) қаны біркелкі, 2) жері біргелкі, 3) шаруасы біргелік». 3) Қазақ елі жеке автономия алуға әзір емес. Өйткені «автономияны жүргізіп әкөтерлік кісіміз тіпті жеткіліксіз, қазақтың жалпысын тарих даярлаған жоз». Сондықтан қазақ елі «жері біргелкі автономияны қабылдап Сібірге» қосыла тұрады. Қай күні өзін-өзі басқаруға жараса, сол күні Сібірден бөлініп автономия алмақ. Ә.Бөкейханов бұл сөзінде қазақ облыстарының Түркістанмен бірігіп автономия құруына үзілді-кесілді қарсы. Оның пікірінше, бұл екі жақ та мәдениетінің төмендігіне байланысты өздерін-өзі басқаруға даяр емес. Ал қосылған күнде, инициатива діни реакциялық күштердің қолына ауып кетуі толық ықтимал. Соңғы тұтқынға алынғанда: ” Жер туралы немесе басқа да маңызды ұлт мәселесі жөнінде қаулы қабылдар алдында большевиктер мені түрмеге қамап, бутырқыдан кіргізіп, Кремльдің есігінен шығарушы еді. Әй, бұл жолы өйте қоймас. Енді уысынан шығармас,-” деп қалжындаған екен. Айтқаны келді. Темір ноқтанымықтап киді. “Алашорда ” мүшелерін жаппай қамауға алуына іздеп тапқандағы кілтпандары – 1921-1922 жылдары революциялық астыртын ұйым құрды, басмашыларға қосылып, башқұрт елінің көсемі Заки Волиди Тоғанмен астыртын байланыс жасады – мыс деген желеу ғана. Заки Валиди Тоған ол кезде Берлинде тұратын. Кейін ол Стамбул университетінің профессоры, түркітану мен түркі тарихы ғылымын жаңа арнаға түсірген әлем таныған ғұлама атанды. Алғашқы тергеудегі сұрақ та соған қатысты болды. Әлекең де сұраққа нықтап және асқан дәлдікпен жауап беріпті.

Әлихан Бөкейхановтың өзінің айтуынша оның жер туралы мәселесі төмендегідей: ” Менің жер туралы саясат жөніндегі пікірім мынаған келіп саяды: жерді орыстар мен (қоныс аударып келушілермен) қазақтарға тең бөліп беруге болмайды, өйткені орыстар жерді өңдеу мәдениетін жақсы меңгерген, олар жерді қалайда ұтымды пайдаланады да, кезі келгенде қазақтарды қанауға кіріседі.” Әлихан Бөкейханов 27.V.1929. Мені Жер жөніндегі халық комиссариятының жер туралы іс-әрекетіне араласады-мыс деген жайға келетін болсақ, ашығын айтайын, ол арада менің сөзімді тындай қоятын ешкім жоқ. Голощекиннің Сұлтанбековті айыптап: ” ол Мәскеуге келген кезде Голощекинге келмей маған келді,-” деген жаласын мен мойындамаймын. Істің анығы былай. Республиканың Жер жөніндегі халық комиссары болғандықтан да кесімді жер мөлшерінің ережесін РСФСР-дің Мемлекеттік жоспарлау Мекемесіне (1927) бекіттіру үшін Мәскеуге келді. Жердің кесімді мөлшерлері қазақ мекемелерінде Швецовтың көмегі арқылы жасалып, бекітіліп кеткен болатын. Енді сол кесімді жер мөлшерін РСФСР-дің мемлекеттік жоспарлау мекемесінде тағы да қорғауы үшін Швецовты ” ертіп барғысы келді де, сол үшін маған қолқа салды...” М.Төлепов деген азаматтың хатында былай делінген: ” КССР-дағы біздің партиямыздың алдында өзінің шешімін табуға тиісті көптеген күрделі мәселелер тұр. Соның ішіндегі ең бір шиеленіскен әрі қиын, саяси және шаруашылық тұрғысынан алғанда өте маңызды мәселелер – жер мәселесі”. Бұл жөнінде неше түрлі пікірлер айтылып, қилы-қилы ” қисындар “, “тұжырымдар ” мен “көзқарастар ” қалыптасып отыр... сынау күрделі ішкі мәселелер жөнінде Бөкейханов Әлихан сияқты контрреволюциялық элементермен пікір алысып... ” яғни Бөкейхановтың дер мәселесіне орналасуына жақсы қабақ танытпағаны анық. Бөкейхановтың жер мәселесіндегі қоғамдық саяси көзқарастарының негізі ата-бабадан қалған жерді жоғалпау екені бәрімізге түсінікті сияқты. Ертедегі ғұлама, ойшылдардың ” жер, ел ” жайлы философиялық толғауларын жалғастырушылардың бірі Әлихан болды деуге болады.

Қазақ елін өркениетті елдер көшіне қосу сол шақтағы көзі ашық азаматтарымыздың ең басты арман-мақсаты болғандығын енді ғана түсініп отырмыз. Халқымыздың өткен тарихында елеулі тұлға болған қайраткерлердің бірі – Әлихан Нұрмұхамедұлы Бөкейханов. (Ол еркіндік пен теңдікті аңсаған отбасында өсті.) ” ... Бостандықты туғызған мен емес, орыс ерлері. Мен олардың жанында жолдастыққа жүрген кісі. Жүз жылдан бері бостандық үшін асылған, атылған солар. Тәңірі жарылқасында соларға бұрын айту керек,- ” деп көрсетті. Осы орайда Әлихан Бөкейхановтың революциялық, гуманистік дәстүрлерді өз бойына сіңіріп қана қоймай, бостандық, теңдік және туысқандық деген құдіретті сөздердің ұрығын өзі өскен ортаға, қазақ даласына кеңінен тарата білгенін айтқан жөн.

”Алыспаған, жұлыспаған бостандық атына мінбейді, бұғаудан босамайды. Ері құлдықтан, әйелі күндіктен шықпайды. Малына да, басына ие болмайды,-” деп ол туған халқын азаттық үшін күреске шақырды. 1913 жылы 2 ақпанында шыға бастаған ”Қазақ” өзінің биік өресімен,

надандықтың құрсауында жатқан қазақ елін ояту ісіне қызмет етумен бірге, өз кезегінде шығарушыларын да тезірек саяси кемелденуіне игі ықпалын тигізгені даусыз. Әлихан Нұрмұхамедұлы Бөкейханов түрлі зәру тақырыптарға арналған публицистикалық және ғылыми мақалаларының тек қазақ тарихында ғана емес, ғасыр басындағы жалпы Ресей Империясы көлеміндегі азаттық қозғалыс шежіресінен өзіне лайық орын алатындығын мақтанышпен айтуға болады. Әлихан Бөкейханов үшін өмірінің соңына дейін ең негізгі мәселенің бірі – жер мәселесі болды. Ол бұл мәселе де досы да, жауы да мойындаған білікті маман еді. Өкінішке орай жер мәселесін шешуге байланысты дәлелді ұсыныстар ескерусіз қалды. Әлихан Бөкейханов ұсынған Қазақстандағы жерді игеру принциптері мынаған бағыттады:

Қазақ бұқарасы түгел жер еншісін алып болғанша келімсектердің келуі тоқтауға тиіс. Жер үлесін алдымен патша заманында ата қонысынан айырылған жергілікті халық алуы керек. Адамға, үйге тиетін жер үлесі шаруаға жердің топырағына, жергілікті табиғатына байлаулы болады. Барлық облыс аудандарда жер үлесін, нормасын жергілікті жер комитеттері белгілейді. Қазаққа жер кесілгенде ауылға, ұлысқа, руға өздерінің тілегіне қарай бөлінеді. Жерді бірге алған ру, ауыл болыс өз ішінде өздері тәртіп жасап, әділдікпен пайдаланады. Жерге атты казактардың ерекше құқықтары біржола жойылды. Жер сыбағасы жергілікті халыққа бұрынғы тұрғын жерінен, яғни ата-қонысынан беріледі «Ертіс бойындағы он шақырымдағы қазақ Ертістен жер алсын. Атты казак бермейміндер, біз ертістен кетпейміз, жер алмай қоймаймыз. Жерді жолмен законмен аламыз». Жерді сатуға тыйым салынады. Үлестен қалған жер мемлекет қазынасына өтеді, мұның билігі жұрт мекемесі қолына өтеді. Қазақ мемлекетінің жер үстіндегі түгі, суы, астындағы кені Алаш мүлкі болып табылады. Жер мәселесіне келгенде М.Дулатовта қалыс қалмады. «Үш жүздің баласы бәрің де қазақсың. Алған бәйгең қазақтікі болады. Алдырсаңда қазақты алдырасың», -деп ай астындағы, жер бетіндегі, жер астындағы бар байлық қазақтыкі деп, аталған қазынадан қағылсақ бүкіл үш жүз олжадан айрылдық деп есепте дейді. «Қазақ жерлері» деген өлеңінде, «Айрылсаң қалған жерден осы күнгі, топыраққа малды қазақ бағасың да», -деп ащы мысқылмен ашына жырлайды. 1920 жылы 20 тамызда Кремельде өткен ұзақ-талас тартыста алдыңғы буын ағаларының қолдап қуаттауымен сол кезде 29 жаста болған Ә.Ермеков қызыл-пролетариаттың көсемі Лениннің алдында «Қазақ автономиясына қай жерлер кіреді?» деген сауалға нақты жауап беріп, 13400 шақырымдық шекараны өз пайдасына бекіттірді. Жерсіз жер бетінде жеке мемлекет болып қалудың мәнісі жоқтығын түсінген Ә.Ермеков «Сарыарқа» газетінде жариялаған мақаласында, «Автономиясыз жұрт жер – суға ие емес, көптің аузына қарайды. Біздің қазақ – қырғыздың жері мол. Енші аламын деп телміріп отырған жұрттан жерімізді қорғауға автономия үлкен қару. Автономиялы жұрттың жер билігі өзінде болады», -деп ел болып қалуды көздесек, орайы келіп тұрған сәтте автономия жариялау жер мен елдің егемендігін сақтауға тікелей болаттай қорған болады деп түсінді. Осы орайда «Қазақ» газетінің бетінде Ахмет Байтұрсынұлы «Андаспаған мәселе турасында» атты мақаласында қазіргі қазақ мәселесінің ең зоры – жер мәселесі. Бұл қазақстың тірі я өлі болу мәселесі. Бұл турасында түсінік жетпей қаталасып қазақты теріс жолға салғанымыз – 5 миллион адамның обалын мойнымызға жүктегеніміз. Сондықтан бұл турасында қазаққа ақыл айтқанымыз, қазаққа һәм басқаларды да қате ұқпастай етіп анықтап ашық сөйлескеніміз абзал деп жерінен айырылу – ұлтты құртудың бір тәсілі екендігін көрсетеді. Алашорда үкіметінің 1918 жылы 24 маусымдағы «Алаш автономиясының жерінде жер пайдалану туралы Уақытша Ережесі» өзінің мазмұны мен пәрмені жағынан маңызды құжаттардың бірі болды. 11 баптан тұратын бұл Ережеде жерді пайдаланудың негізгі тәртібі көрсетілді. Алаш қозғалысының, Алашорда жетекшілерінің аса ірі тарихи еңбегі қазақ жерін сақтап қалуымен байланысты [4,37].

Осы күнгі Қазақстан Республикасы жерінің тұтастығы мен сақталып қалуында Алаш қайраткерлерінің орасан зор еңбегі жатыр. Олардың кеңес үкіметінің басшыларымен келіссөздері, әсіресе А.Байтұрсынұлының осы бағыттағы қажырлы еңбегі кейін, Қазақ автономиялық советтік социалистік республикасын құру кезінде осы автономияның аумағын белгілеуде шешуші маңызға ие болды. Осы айтылған мәселелер неше жылдар өтсе де әлі өзінің өзектілігін жоғалтпай отырғанын бүгінгі таңда байқап отырмыз. Атам заманнан бері қазақ өз жері үшін жанын салып күреске түсіп келгені тарихтан белгілі. Қазіргі таңда жер төңірегінде түйткілді мәселелер қозғалып жүр. Елбасы айтқандай, «жер тағдыры – ел тағдыры. Біздің алдымызда ел үшін тағдырлық мәні бар мәселені мұқият талқылау міндеті тұр. Осыған дейін айтылғандай, жер шетелдіктерге сатылмайды және сатылған емес. Бұл мемлекеттің мызғымас ұстанымы». Жер кодексіне енгізілген өзгерістердің мақсаты – жердің жұмыс істеуі, халықтың игілігі үшін пайда әкелуі. Жер реформасы бойынша комиссия құрылып, ҚР азаматтарына ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді сату

және ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді шетелдіктерге жалға беру туралы бірнеше кездесулер өткізді[5,1]. Жер кодексіне өзгерістер енгізу туралы заң нормаларын қолдануға; шетелдіктерге, шетелдік заңды тұлғаларға, жарғылық капиталында шетелдіктер және шетелдік заңды тұлғалар үлесі 50 пайыздан асатын заңды тұлғаларға ауыл шаруашылығы жерлерін пайдалану құқығын беруге; жеке және заңды тұлғаларға ондай жерлерге жеке меншік құқығын беруге мораторий жарияланғаны туралы мәлімдеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Жанпеисова Ж., Тенисбаев К. *Казахская национальная интеллигенция в востании 1916 года* /- Алматы: Жалын, 1997. - 134
2. Мәмбет Қойгелдиев: *Алаш қозғалысы. Жүз жылдан соң... 12 Қараша 2017ж*
3. Нұрпейісов К. *Алаш Ғәм Алашорда. Алматы: Ататек, 1995.-256 бет*
4. *Алаш айтқан асыл сөз. Бірінші басылым. Алматы: Ел-шежіре қозғамдық қоры, 2016.-296 бет*
5. «Қозғамды толғандырған жер мәселесі» «Абай Ақиқат газеті» 27.06.2016 1-бет.